

גזירת בן עוף

אפרים בן שחר

- א. הקדמה - גזירת בן עוף
- ב. מקורות בסוגיות יום הנישואין ובעילה בשבת והשוואה בניהם
- ג. שתי הבנות בגזירת בן עוף
- ד. שיטות רש"י ותוספות
- ה. הדעות להלכה
- ו. סיכום

א. הקדמה - גזירת בן עוף

במהלך דיון הגמרא בימים המותרים לנישואין, מוסיף ר' זירא טעם לאיסור נישואין סמוך לשבת - "גזירה שמא ישחוט בן עוף". בירור מהות הגזירה יכול לשפוך אור ולתת לנו מבט כולל יותר על קביעת יום הנישואין.

הגמרא בדף ד ע"ב מצטטת חלק מברייתא ודנה בו:

"אמר מר - בין כך ובין כך לא יבעול לא בערב שבת ולא במוצאי שבת", והגמרא ממשיכה במהלך:

- מובן מדוע בערב שבת לא יבעול - משום חבורה (איסור חובל), אך במוצ"ש מדוע לא?

- א"ר זירא משום חשבונות. מבאר רש"י ד"ה משום: שאם יכנוס למוצ"ש יעשה סעודה בלילה ויחשוב בשבת מה הוא צריך להוציא, וכתוב "ודבר דבר".

- דחיית אביי: סדרת ראיות שמותר לחשב בשבת חשבונות מצוה¹.

- אלא אמר ר' זירא גזירה שמא ישחוט בן עוף:

רש"י: שמא ישחוט בשבת לצורך מוצ"ש, שמתוך טרדה ישכח שהוא שבת.

1 בשיטה מקובצת וברש"ש (ה ע"א) מבואר למה יש צורך בכל אותן ראיות ומה לומדים מכל אחת.

תוס': ישנה גרסה 'שמא ישחוט בו (בשבת) עוף' אבל צ"ל בן עוף שדרך בני אדם לשוחטם.

- מקשה אביי: אם כן יש לדחות יום כפור שחל ביום שני בגלל שיש מצוה לאכול ביום ראשון, ונחשוש שהוא ישחוט בשבת!?

- שני תרוצים:

1. ביום כיפור אדם שוחט לעצמו אז אין חשש חילול שבת, מה שאין כן בנישואין שאדם עורך סעודה לאחרים, אנו חוששים שמא מתוך טרדתו ישחוט בן עוף.

2. ביום כיפור יש לו זמן לשחוט בלילה, מפני שהמצוה היא לאכול ביום, אך בנישואין הסעודה מתקיימת בלילה.

- בשלב זה אפשר להוסיף שהאיסור בערב שבת גם הוא משום בן עוף.

(בהמשך יתבאר מדוע הגמרא לא הסתפקה לאסור בעילה בערב שבת משום חובל).

כדי לקבל מבט יותר כללי על קביעת יום הנישואין, יש לסקור מקורות שונים בגמרא הדנים על כך מהיבטים שונים ולנסות להשוות ביניהם.

ב. מקורות בסוגיות יום הנישואין ובעילה בשבת והשוואה בניהם

1. משנה ב ע"א: "בתולה נשאת ליום הרביעי... שאם היתה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין".

ברייתא ג ע"ב: "ותנשא באחד בשבת, שאם היתה לו טענת בתולים היה משכים לבית דין? - שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא אדם טורח בסעודה שלושה ימים, א' בשבת, ב' בשבת וג' בשבת, וכרביעי כונסה...".

משמע שנישואין מותרים ע"פ תקנת בית דין רק ביום ד'.

2. גמרא ג ע"א: "א"ר שמואל בר יצחק... אי איכא בתי דינין האידנא, כקודם תקנת עזרא, אשה נשאת בכל יום". משמע שאם בית דין קבועין אשה נשאת בכל יום.

3. ברייתא ג ע"ב: "ומפרישין את החתן מן הכלה לילי שבת תחילה מפני שהוא עושה חבורה".

משמע שאסור לבעול בתחילה בליל שבת משום חבורה.

4. ברייתא ד ע"א שבתחילתה עוסקת בדיני חופת אבלים: "בין כך ובין כך לא יבעול לא בערב שבת ולא במוצ"ש".

משמע שאסור לבעול בערב שבת ובמוצ"ש.

5. גמרא ד ע"ב, בהסבר הברייתא הנ"ל (מובא בהקדמה): בערב שבת הטעם משום חובל ומשום בן עוף ובמוצ"ש משום גזירת בן עוף.

6. גמרא ז ע"א, במסקנת סוגיית בעילה בתחילה בשבת: "והלכתא מותר לבעול בתחילה בשבת".

משמע שמותר לבעול בשבת.

השוואה בין המקורות השונים:

הגמרא בדף ז ע"א פוסקת להלכה שמותר לבעול בתחילה בשבת. לעומת זאת ישנן ברייתות שבמפורש כתבו שיש איסור בעילה בשבת משום חבורה, ויש גם את גזירת בן עוף שהוסיף ר' זירא לטעמי האיסור. היום היחיד המותר לנישואין ע"פ המשנה הוא יום רביעי, כדי שיוכל להשכים לבית דין לטעון טענת בתולים.

כדי להסביר כיצד הגמרא פוסקת היתר בעילה בשבת, בניגוד לברייתות ובשונה מגזירת בן עוף (שמהן משמע שנישואין מותרים ביום רביעי בלבד), צריך להבין שיש חילוק בין הנישואין לבעילה. למרות שחכמים חייבו לישא אשה ביום רביעי בלבד, כדי שיוכל להשכים לבית דין אם לא ימצא בתולים, הם לא התערבו בזמן הבעילה עצמה לשם כך, ולכן אם לא בעל בליל חמישי לא חייבוהו להמתין עד ליל שני. יוצא שצריך לדון לגבי בעילה בשבת מצד הלכות שבת (תוס' דף ה ע"ב ד"ה מהו)².

בבעילה ראשונה בשבת יש משום עשיית חבורה (כמבואר בברייתא), והפסיקה בכך תלויה במחלוקת ר' שמעון ור' יהודה לגבי דבר שאינו מתכון במלאכות שבת (ר"ש מתיר ור"י אוסר), מפני שהבועל אינו מתכון לעשיית החבורה. הרשב"א והרמב"ן (דף ז) מסבירים שהברייתא האוסרת בעילה בשבת היא כשיטת ר"י, ולעומת זאת הגמרא הפוסקת שמותר היא כשיטת ר"ש שדבר שאינו מתכוון מותר.

ישנם שני הסברים מהי גזירת בן עוף ועל איזו סעודה היא נגזירה:

א. גזירת בן עוף היא על סעודת הנישואין, שלא לעשותה בערב שבת ובמוצ"ש.

ב. גזירת בן עוף היא שלא לעשות סעודת בעילה בערב שבת ובמוצ"ש.

2 עצם דיון הגמרא בשאלה האם מותר לבעול בתחילה בשבת, למרות שיש ברייתות מפורשות שפסקו בכך הלכה מעורר תמיהה, חזו מתורצת ע"י רש"י בדף ה ע"ב ד"ה 'מהו לבעול בתחילה' בשני תרוצים, הראשון שאותם אמוראים שדנו בכך לא שמעו את הברייתות, והשני הוא שכן שמעו ודנו אם הלכה כמותן.

אם משייכים את גזירת בן עוף ליום הנישואין, צריך לברר מדוע נגזרה הגזירה, הרי שנינו שיום הנישואין המותר הוא יום רביעי, לעומת זאת אם נשייכה לזמן הבעילה צריך להבין מדוע הגמרא פסקה שמותר לבעול בתחילה בשבת. באור השיטות וישוב הקושיות מובאים בחלק הבא.

ג. שתי הבנות בגזירת בן עוף

1. סעודת נישואין

במהלך הדיונים על היום המותר לנישואין, הביא ר' זירא גזירת חכמים האוסרת להינשא³ במוצ"ש, שמא מתוך טרדתו יבוא לשחוט בן עוף. כלומר, ישנו חשש שבמהלך ההכנות לסעודת הנישואין, כיון שטרדתו מרובה יבוא לשחוט בן עוף ששחיטתו קלה ומהירה ואפשר לשוחטו בהיסת הדעת.

למרות שהמשנה מביאה את תקנת חכמים שבתולה תנשא ברכיעי בלבד, יש צורך בגזירה שלא ינשאו במוצ"ש, במצב של אונס, שבו הותרו כל ימי הנישואין, לומר שאעפ"כ אסור להנשא במוצ"ש, שמא ישחוט בן עוף. זהו הסבר הרמב"ן (ה ע"א ד"ה "והמחזור שבדברים"), והוא מתאים לשיטתו⁴, שמחמת האונס הותרו כל ימות השבוע. מצב נוסף שבו יש תוקף לגזירה זו, הוא כאשר בית דין יושבים בכל יום, שהותרו נישואין בכל יום פרט לערב שבת ומוצ"ש.

בשלב זה מבינה הגמרא שבערב שבת יש איסור בעילה משום חבורה, ובמוצ"ש יש איסור נישואין משום גזירת בן עוף. הגמרא לא מסתפקת בהעמדה זו ומוסיפה "השתא דאתית להכי ערב שבת נמי גזירה שמא ישחוט בן עוף", שגם בערב שבת איסור הנישואין הוא משום בן עוף. כך מיושבת הסתירה בין הברייתא שאוסרת משום גזירת בן עוף, המדברת על נישואין לבין הגמרא שפוסקת שמותר לבעול בתחילה בשבת, המדברת על בעילה (רשב"א ה ע"א ד"ה השתא).

סיכום: הנישואין מותרים ביום רביעי בלבד, כדי שאם תהיה לו טענת בתולים - ישכים לבית דין. גם כאשר הותרו נישואין בכל יום מחמת אונס, או כאשר בית דין יושבים בכל יום - אסורים הנישואין בערב שבת ובמוצ"ש מחשש שמא ישחוט בן עוף.

3 לשון הברייתא "לא יבעול" לא מחייבת ואפשר להסביר גם לא ינשא.

4 "ואם מחמת האונס מותר אף בשני", מבואר ברמב"ן שלא דוקא יום שני, אלא כל ימות השבוע הותרו מחמת האונס. שיטת רש"י, שמחמת האונס הותר רק יום שני, מבוארת בפני עצמה ע"פ ההפלאה בהמשך המאמר.

בעילה בשבת מותרת (כאשר לא בעל מיד אחר הנישואין).

2. סעודת ביאה

החשש שמא ישחוט בן עוף, הוא משום סעודה שנהגו לעשות לבני הבית ולמקורבים אחר בעילה ראשונה, ונהגו להאכילם בן עוף לסימן שיפרו וירבו כתרנגולים. סימן התרנגולים לפריה ורביה בנישואין מוזכר גם בגיטין נו ע"א, "אתרנגולא ואתרנגולתא חרוב טור מלכא", שהיה מנהגם להוליך לפני החתן והכלה תרנגול ותרנגולת, כלומר פרו ורבו כתרנגולים וכו'. המהרש"א שם מסביר שכרכת פרו ורבו לא נאמרה בבהמה ובחיה אלא רק בעופות ודגים ביום החמישי ובאדם ביום השישי, ולקחו דוקא תרנגולים בגלל שנקרא גבר (ומאותו טעם עושים כפרות על תרנגול).

חידוש גדול חידשו הפרשנים, בהסבר שקיימת כזו סעודה, מפני שקיומה של סעודה זו לא נזכר כלל בגמרא⁵. עתה, במבט מחודש, הבנה זו יותר מתאימה ללשון הברייתא, "בין כך ובין כך לא יבעול לא בערב שבת ולא במוצ"ש", שמדובר על זמן הבעילה, ומתאימה גם למהלך הגמרא, שבהו"א מדברת על איסור בעילה משום חבורה, וממשיכה לדבר על איסור בעילה משום גזירת בן עוף.

יוצא, איפוא, שגזירת בן עוף אוסרת בעילה בערב שבת ובמוצ"ש שמא מתוך טרדת ההכנות לאותה סעודה ישחוט בן עוף, ובלשון תלמידי רבנו יונה והמאירי:

אם נתיר לו לבעול בשבת יצטרך לעשות סעודה ולתת לאכול לשושבינין ולקרובים כליל שבת, ושמא ישחוט בן עוף בשישי בערב, ולא יהיה לו שהות לתקנו ויבא לידי חילול שבת, וכן אם יבעול כליל מוצ"ש יצטרך לעשות הסעודה כליל מוצ"ש אחר אותה בעילה, ושמא מתוך טרדת הסעודה ישחוט בן עוף לצורך הסעודה קודם יציאת הכוכבים. (תלמידי רבנו יונה בשיטה מקובצת דף ה ע"א ד"ה השתא)

בסוגיא זו אמרו שלא לבעול בשבת ובמוצ"ש... מגזירה שמא ישחוט בן עוף והוא שהיה מנהגם להאכיל בן עוף לבני הבית כלילה של ביאה ראשונה

5 הדים לסעודה זו ניתן אולי למצוא בברכת "צג אגוז", ברכת בתולים המובאת ברא"ש (כתובות ס"ט טו) בשם בה"ג (ואולי מתקנת הגאונים), ומובאת בטור הל' קידושין סג, ב, שמברך אותה אחר שמצא בתולים. הברכה מובאת גם בשו"ע והרמ"א מוסיף שיש אומרים שאין מברכין אותה בלא כוס, משמע שבמקור היתה נאמרת בסעודה, ואולי זוהי אותה סעודת ביאה.

לסימן טוב שיפרו וירבו כתרנגולים, ואם יבעול במוצ"ש או בערב שבת שמא ישחטנו בספק חשכה. (חידושי המאירי כתובות ה ע"א ד"ה כבר)

החשש שמא ישחוט נובע מטרת החתן, טרדה כזו מצאנו במקום נוסף - "חתן פטור מקריאת שמע לילה ראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה", והטעם הוא שחתן טרוד במצוה, דבעי למבעל, והעוסק במצוה פטור מן המצוה. ממילא, יוצא שטרדת החתן היא דבר יותר כללי מטרת הסעודה עצמה, ומובן למה דוקא בסעודת בן עוף חוששים.

גם כאשר בית דין יושבים בכל יום, מותר לערוך סעודת גישואין סמוך לשבת, ולא חוששים שמא ישחוט, מפני שסעודת הגישואין יותר ממוסדת, יש לה תקנת חכמים המחייבת לטרוח שלושה ימים קודם הסעודה, והיא סעודה יותר גדולה מסעודה לבני הבית. לעומת זאת, בסעודת ביאה, שהיא סעודה יותר פרטית, ויש חשש שאדם יסמוך על הרגע האחרון, יש לחשוש. במיוחד כאשר החתן טרוד, ושכשחיתת בן עוף יש ענין מיוחד.

ע"פ הבנה זו מצטרפת גזירת בן עוף לדיון בענין היום המותר לבעילה, ואילו הגישואין הותרו ביום רביעי בלבד. למרות הכל הגמרא פסקה שמותר לבעול בתחילה בשבת, וזה מוכיח שגזירת בן עוף לא התקבלה להלכה. בשיטה מקובצת (ה ע"א), מבואר שפסק הגמרא בא לשלול את הוספת הגמרא 'השתא דאתית להכי ערב שבת נמי גזירה שמא ישחוט בן עוף' (ה ע"א), ולהחזירנו להבנה שבערב שבת יש איסור (שלא התקבל להלכה) משום חבורה, אך במוצ"ש עדין נשארה גזירת בן עוף לאסור גישואין⁶.

סיכום: הגישואין מותרים ביום רביעי בלבד, כדי שיוכל להשכים לבית דין. בעילה אסורה בערב שבת ובמוצאי שבת, שמא מתוך טרדתו יבא לשחוט בן עוף לסעודת בעילה.

6 בשיטה מקובצת שם בד"ה השתא מבוארת הסברה לחלוקת הדין בין ערב שבת למוצ"ש: "מתוך כן התירו בע"ש, דהכא ליכא למיחש שמא ישחוט בן עוף, שמאחר שידע שבשבת אינו יכול להוסיף ולא לגרוע, יתקן הכל מבעוד יום. אבל במוצ"ש איכא למיחש לשמא ישחוט בן עוף, מפני שאף על פי שיתקן בע"ש, לא יגמור התיקון, שיאמר בלבו עדין יש לי שהות בתיקון מוצ"ש, ומתוך כך יהיה טרוד ואיכא למיחש לשחיתת בן עוף". החשש הוא שיסמוך על זמן שיהיה לו במוצ"ש, וכשיגיע בין השמשות, ויראה שלא נותר לו זמן, מתוך טרדתו יבא לשחוט.

ד. שיטות רש"י ותוספות

שיטת רש"י (ע"פ ההפלאה)

רש"י ה' ע"א ד"ה משום חשבונות: "שאם יכנוס למוצאי שבת יעשה סעודה בלילה..." , משמע שהוא מדבר על זמן הכניסה דהיינו סעודת הנישואין.

כאמור, ע"מ להסתדר עם פסק המשנה שבתולה נישאת ליום הרביעי - מסביר הרמב"ן שמדובר בזמן האונס שבו הותרו כל ימות השבוע לנישואין, והגזירה באה לשלול את ערב שבת ומוצ"ש.

ההפלאה (ה' ע"א ד"ה אלא) מדייק מרש"י לגבי אונס, שרק יום שני הותר לנישואין מחמת האונס, ערב שבת ישאר יום שבו אסור להנשא, ולכן א"א להסביר שגזירת בן עוף בערב שבת באה לאסור סעודת נישואין. לעומת זאת, מוכיח ההפלאה, שבמוצ"ש אין איסור נישואין משום טענת בתולים, מפני שאין חשש איקרורי דעתא עד יום שני שבו בית דין יושבים. ממילא אפשר לאסור נישואין במוצ"ש רק מחשש שמא ישחוט בן עוף.

כהמשך להסבר בדעת רש"י, שעד עתה דיברה הגמרא על סעודת נישואין אפשר להבין שכאשר הוסיפה הגמרא (השתא דאתית להכי) איסור בליל שבת משום גזירת בן עוף, כוונתה לומר - השתא, כשיש לנו איסור מחשש שמא ישחוט (בסעודת נישואין), אפשר להוסיף שגם בסעודת ביאה יש חשש שמא ישחוט, וזוהי גזירת בן עוף שיש בערב שבת.

שיטת תוספות

תוס' בדף ה' ע"ב ד"ה "מהו לבעול" שואל את שאלת רש"י, איך הגמרא דנה בבעילה בשבת מצד חבורה, הרי נפסק בברייתות שאסור, ומביא את שתי תשובותיו, אחת שהם לא שמעו את הברייתות, והשניה שהם שמעו ודנו אם הלכה כמותן. תוס' מצדד בתשובה שהם לא שמעו את הברייתות שאוסרת משום גזירת בן עוף, מפני שדיון האם הלכה כברייתא או לא, מחייב תנא החולק על אותה ברייתא ועליו יהיה ניתן לסמוך, ולא מצינו תנא החולק על גזירת בן עוף.

מכך שתוס' קישר בין דיון האמוראים לגבי בעילה בשבת לבין גזירת בן עוף, אפשר לדייק שתוס' הבין שבן עוף זוהי סעודת בעילה.

ה. הדעות להלכה

שיטת הרי"ף והרא"ש

הרי"ף (ב ע"א) הביא רק את הפסק שמותר לבעול בתחילה בשבת ולא הזכיר את גזירת בן עוף, שמתוך פסיקת הגמרא "הלכתא מותר לבעול בתחילה בשבת" למד שגזירת בן עוף לא התקבלה להלכה. וכן הרא"ש כותב (סימן י) "הלכתא מותר לבעול בתחילה בשבת ולא חיישינן לבן עוף".

שיטת הרמב"ם

הל' אישות י, יד: "אין נושאים נשים לא בערב שבת ולא ביום א' גזירה שמא יבוא לידי חילול שבת בתיקון הסעודה, שהחתן טרוד בסעודתו".

טעמו של הרמב"ם לאיסור הנישואין בערב שבת וכיום ראשון, הוא גזירת בן עוף (מגיד משנה). הרמ"ך (בהגהות על הרמב"ם הל' יד) חולק על הרמב"ם וכותב: "כל הנישואין שלנו אנו עושין בערב שבת ואין אנו חוששין לשמא ישחוט בן עוף, דלא נאמרה זאת הגזירה כי אם בבעילה ואינה עיקר הגזירה, דהא קי"ל 'מותר לבעול בתחילה בשבת, וצ"ע".

שו"ע

אה"ע סד, ג: "י"א שאין נושאים נשים לא בערב שבת ולא באחד בשבת ויש מתירין, וכן פשט המנהג, לישא נשים בערב שבת ובאחד בשבת ובלבד שיטרח שלושה ימים קודם הנישואין, ושבת דין יושבים שם בכל יום".

משנ"ב⁷ או"ח סי' שלט ס"ק יט: "נכון מאוד למי שהיכולת בידו שלא לעשות הנישואין כלל בערב שבת ובפרט סמוך לחשכה, כי אף אם הנישואין יהיו בזמנם, מסתעף מזה עוד כמה קלקולים...".

7 ישנו דין באחרונים (מובא באוצר הפוסקים אהע"ז כרך יז סימן סד), האם מנהג העם להחיר, שהובא בשו"ע, הוא רק בערב שבת או גם ביום ראשון, כי ביום ראשון יש ענין נוסף של חוקות הגוים. על כך ענו אחרונים אחרים, שכיון שלגוים אין יום מיוחד לנישואין, אין בכך משום חוקות הגוים.

ו. סיכום

א. שיטה ראשונה - גזירת בן עוף:

איסור להנשא בערב שבת ובמוצ"ש שמא ישחוט בן עוף בהכנותיו לסעודת הנישואין, ודוקא בן עוף כי בו יש חשש שישחוט ללא תשומת לב (רמב"ן).

הסתירות בין המקורות השונים מתישבות כך:

גמרא: "והלכתא מותר לבעול בתחילה בשבת"	ברייתא: "בין כך ובין כך לא יבעול לא בערב שבת ולא במוצ"ש", משום חבורה ובן עוף	
מדובר כאשר כבר כנס ביום ד'	כאשר מותר להנשא בכל השבוע, כגון משום אונס או כשבית דין יושבים בכל יום	תקנת שקדו / טענת בתולים (יום הנישואין)
האיסור הוא אליבא דר' יהודה ופוסקים כר' שמעון	√	איסור מדין עושה חבורה בשבת (זמן הבעילה)
מדובר כאשר כבר כנס ביום ד'	√	איסור משום גזירת בן עוף (יום הנישואין)

ב. שיטה שניה - גזירת בן עוף:

איסור לבעול בערב שבת ובמוצ"ש שמא מתוך טרדת סעודת הביאה יבוא לשחוט בן עוף. דוקא בן עוף, כי נהגו לאוכלו לסימן שיפרו וירבו כתרנגולים (תלמידי רבנו יונה, המאירי).

<p>גמרא: "והלכתא מותר לבעול בתחילה בשבת"</p>	<p>ברייתא: "בין כך ובין כך לא יבעול לא בערב שבת ולא במוצ"ש", משום חבורה ובן עוף.</p>	
<p>מדובר כאשר כבר כנס ביום ד'</p>	<p>מדובר כאשר כבר כנס ביום ד', או שיש היתר מיוחד משום אונס (רמב"ן)</p>	<p>תקנת שקדו / טענת בתולים (יום הנישואין)</p>
<p>האיסור הוא אליבא דר' יהודה ופוסקים כר' שמעון</p>	<p>√</p>	<p>איסור מדין עושה חבורה בשבת (זמן הבעילה)</p>
<p>מכאן לומדים שהגזירה לא נתקבלה להלכה</p>	<p>√</p>	<p>איסור משום גזירת בן עוף (זמן הבעילה)</p>

